

ערבה אין קיץ

נוף, טבע ואדם בערבה

מוקדש לזכרם של שי בן־אליהו וחגי פורת
חולמים ומגשימים

ערבה אין קץ

נוף, טבע ואדם בערבה

עורך: יאיר גלעדי

THE ARAVA
Landscape, Nature and People
in the Arava Valley

עורך: יאיר גלעדי
מערכת: חיים לויטה, מנחם מרקוס, אמנון נבון

עריכת לשון: חנה עמית
עיצוב גרפי והפקה: נעמי מורג
מפות: סופר-מיפוי בע"מ
מקורות התצלומים והאיורים: רשימה בעמ' 315
הדפסה וכריכה: ארט פלוס דפוס ירוק, ירושלים

הוצאת ערבה, ת"ד 40 עין יהב
הודפס בישראל, אוגוסט 2012

© כל הזכויות שמורות. אין להעתיק פרסום זה
או קטעים ממנו בשום צורה, ללא קבלת אישור
בכתב.

נעשו מאמצים לאתר את בעלי הזכויות.
אם נפגע מי מבעלי הזכויות הדבר יבוא על תיקונו
במהדורות הבאות.

פרטים על הספר
באתר המועצה האזורית ערבה תיכונה
www.arava.co.il

תוכן העניינים

6 דברי פתיחה

גיאולוגיה, אקלים וגיאוגרפיה

10	קווים לתמונת הנוף של עמק הערבה מנחם מרקוס
23	מעיינות הערבה ליאור אנמר
24	אקלים הערבה התיכונה יאיר גלעדי, חנן גינת
36	שיטפונות עבר בנחל צין יאיר גלעדי

הצומח והחי בערבה

48	הצומח בערבה מימי רון
58	עצי השיטה בנגב ובערבה מימי רון
66	בעלי החיים בערבה רוני אוסטרייכר
86	חדש בערבה: שרידי פיל קדמון נטע אור
88	העכן הגדול: נחש ארסי מדברי אהוד שני
94	מחקר הקרקלים בערבה ירון ויסבין

האדם בערבה: העת העתיקה

104	תולדות האדם בערבה מהתקופות הפרהיסטוריות ועד ימינו חנוך וייזר
112	פונון: מנגד לערבה התיכונה אלי רז, ארז בן יוסף
124	הערבה במקרא רוני סיבוני
132	עין חצבה: תמר המקראית יאיר גלעדי
144	הדרכים הקדומות בערבה מנחם מרקוס

האדם בערבה: העת החדשה

156	ראשונים בערבה אבי נבון
170	בן-גוריון חוצב להבות בחצבה יהודה זיו
172	בן-גוריון מסייע בהקמת עין-יהב שי בן-אליהו
182	התפתחות ההתיישבות בערבה התיכונה אמנון נבון
200	התפתחות החקלאות בערבה אמנון נבון
216	מים בערבה התיכונה עמי שחם
232	תיירות בערבה גיל סלוין, יאיר גלעדי
244	תרומת הגופים המיישבים לפיתוח הערבה עמי שחם
246	המאבק על שמורת שיזף נטע אור
252	ערכה של שמירת הטבע בערבה התיכונה אמוץ זהבי
262	השפעת שטחי החקלאות על האקולוגיה ועל ההתנהגות של הזנבן הערבי רוני אוסטרייכר
274	פיסול סביבתי בערבה ענת אביהוד
286	גבול ישראל-ירדן בערבה חיים סרברו
294	חילופי השטחים בערבה חיים לויטה
298	הסכם הגיוני והגון חיים סרברו
310	הלוחם לשלום הערבה אליקים רובינשטיין
312	מקורות למאמרים מקורות התצלומים והתרשימים

פתח דבר | עזריה אלון

עשרים וארבעה כותבים נקבצו להוציא ספר על הערבה התיכונה. חבל ארץ זה איננו משתבח, לכאורה, בשום דבר מיוחד. שלא כמו גושי ההרים המקיפים אותו – מדבר יהודה בצפון, הרי אדום במזרח והרי אילת הצבעוניים בדרום – אין בו מצוקים מרשימים, נחלים זורמים או כל אטרקציה מיוחדת.

ארץ ישראל היא ארץ קטנה אך מגוונת מאוד בנופיה. די לנוע קילומטרים אחדים – והאדם עובר מיחידת נוף אחת ליחידה אחרת. אף נוף הערבה, הנראה למי שעניו אינן פקוחות כנוף אחד ואף משעמם, מכיל בתוכו שפע אלמנטים מעוררי עניין.

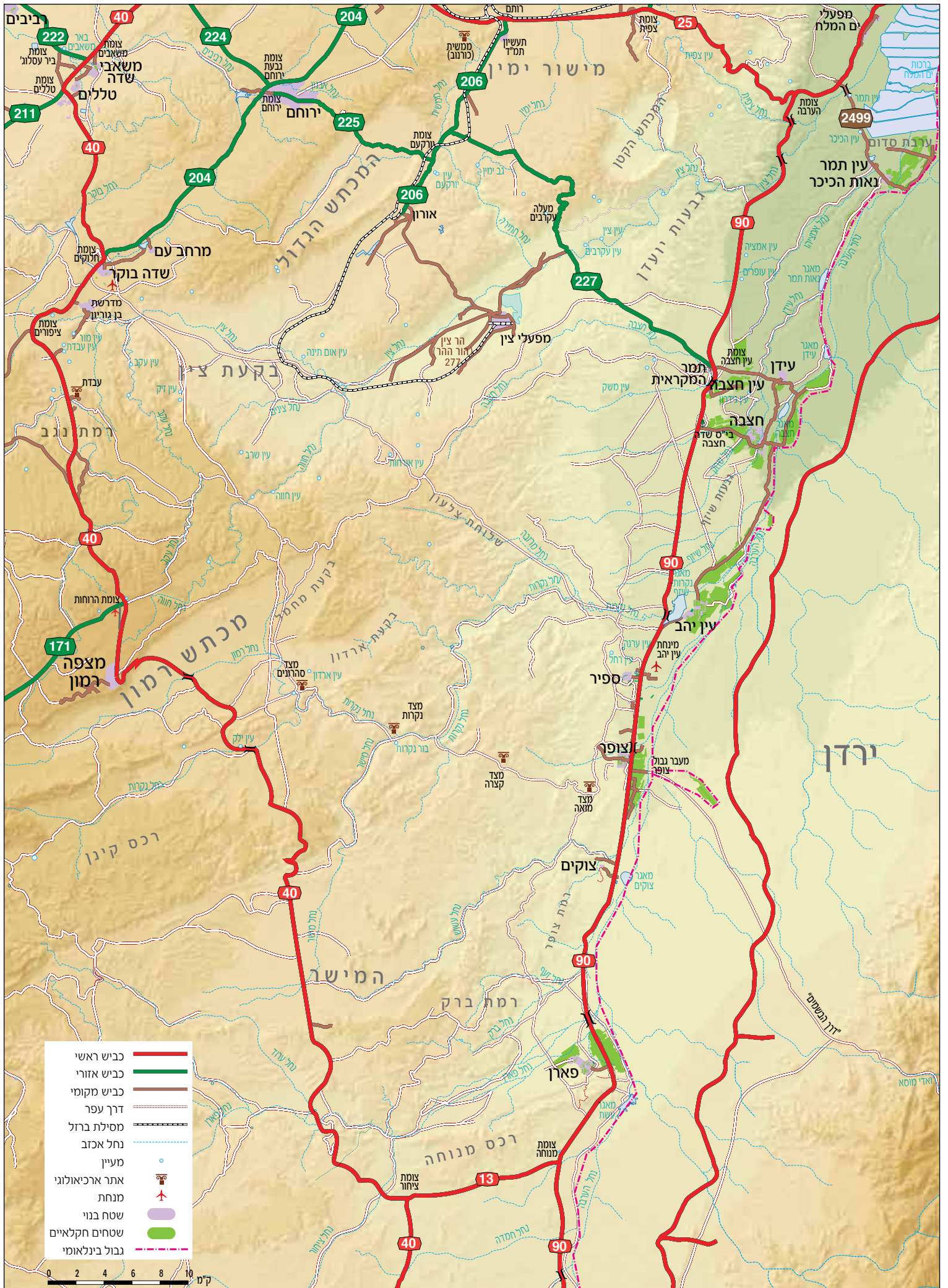
הערבה התיכונה שבתחומי מדינת ישראל היא חבל ארץ ארוך וצר הרחב יותר בצד הירדני; קטע של השקע הגדול, הסורי-אפריקני. היא אזור מעבר בין עולם החי והצומח של אפריקה ובין זה של אסיה, ונפגשים בה אלמנטים של המדבר הסורי-ערבי עם אלה של הפלישה הטרופית (סודנו-יבשתית). די להזכיר מן הצומח את דקלי הדום, את עצי השיטה ואת תפוח סדום, ומעולם החי – את חרדוני-הצב ואת מיליוני העופות העוברים בשמי הערבה בעונת הנדידה.

אף כי ברוב הדורות הערבה הייתה ארץ לא נושבת, עברו עליה תקופות של פעילות אנושית ייחודית – בהן כריית נחושת ואבני טורקיז בשוליה ומעבר שיירות בדרכי הבשמים החוצות אותה מחצי האי ערב לים התיכון.

במשך שנים רבות חלפו אלפי ישראלים על פני הערבה השוממה בדרכם לאילת. עם הזמן הפכה הערבה לזר לשגשוגה של התיישבות חקלאית ייחודית ואף למוקד של טיולים ובילוי; הערבה אינה עוד ארץ שממה כבעבר.

האנשים החיים בערבה והמטיילים הרבים העוברים בה מגלים ארץ שהייתה לא נודעת. חוקרים המתעניינים בגיאוגרפיה שלה, בעולם הצומח והחי ובהיסטוריה האנושית שלה מגלים שהיא איננה חבל ארץ אלמוני ונידח, אלא אזור בעל חשיבות מבחינות רבות. מבחר מן המחקרים הללו מובא בספר זה.

יולי 2012

הקדמה

הציבור בישראל התייחס במשך שנים רבות לערבה כאל אזור חסר עניין נופי ונהג רק לחלוף על פניה בדרך לאילת. אולם דווקא החוקרים ואנשי המדע ראו בה כר מרתק למחקר בתחומים שונים: גיאולוגיה (מחקרי תזוזת היבשות משני צידי בקע הערבה), בוטניקה (צמחי מדבר לתועלת האדם, תעלומת עצי השיטה, האשלים ועוד), זואולוגיה (מחקר הזנבנים ארוך השנים, קרקלים, נחשים ועוד), ארכאולוגיה (תמר המקראית, מואה, דרכי המדבר העתיקות ועוד). היישובים הראשונים בערבה (יטבתה, עין יהב, חצבה) היו כוח מניע לסדרת מחקרים מלומדים בתחומים נוספים – פיתוח חקלאות מדברית, קרקעות, הידרולוגיה, אקלים והקשרים שביניהם. מחקרים אלו סיפקו מענה לשאלה האם תיתכן התיישבות חקלאית בעמק הערבה הצחיח, שעד סוף שנות ה-50 של המאה ה-20 שימש רק אוכלוסייה נוודית.

ואכן שיתוף הפעולה ההדוק בין מתיישבי הערבה לבין החוקרים שליוו אותם הביא לאחד ההישגים העולמיים בהם מתברכת מדינת ישראל. עמק הערבה הוא היום "האוניברסיטה העולמית" לחקלאות מדבר: מכל קצווי העולם באים מומחים ללמוד את הפלא הכלכלי הזה של ייצור מזון בערבה – שהיא המובילה של החקלאות המדברית בעולם.

בשנות ה-60 החל להיחשף בפני הציבור בישראל גם הפן הנופי של הערבה. כביש הערבה שנחנך ב-1966 יצר נגישות אל נופי הערבה ואל אתרי הנוף הנהדרים שבשוליה: אזור מעלה עקרבים, המכתש הקטן, בקעת צין, דרך הבשמים הנבטית, קניוני ורדית וברק, נחל הערבה. הערבה, שהייתה נחלתם של יודעי ח"ן בלבד, נחשפה לציבור הרחב.

הידע המצטבר על חבל ארץ "נידח" זה לא זכה עד היום לסיקור ראוי. אנו, אנשי הערבה ושוחריה סבורים כי הגיעה העת להעניק לאזור מופלא זה של עמק הערבה את "הכבוד המגיע לו". הספר שבידיכם פותח צוהר רחב לנופי הערבה ולמחקריה.

תודות

לפני כעשר שנים התקבלתי לעבודה כרכז הדרכה בבית ספר שדה חצבה וגיליתי להפתעתי שיש מעט מאוד חומר כתוב על האזור. חסר זה הוליד בקרבי את הרעיון להכין קובץ מאמרים על הערבה התיכונה.

הרעיון זכה לעידודם של אמוץ זהבי וענת אביהוד, מנהלי בית ספר שדה חצבה דאז. רוני אוסטרייכר, חוקר זנבנים בבית ספר שדה חצבה, סייע לי בגיבוש רשימת המאמרים והכותבים. עמי שחם, מנהל רשות המים בערבה, כיוון אותי לאנשים מתאימים בערבה ומדריך הטילים הוותיק חנוך וייזר, חבר עין יהב בעבר, חבר אליי בבחירת התכנים. במקביל פעלה אוסי ניר, דוברת המועצה, להעלות את הרעיון בפני מקבלי ההחלטות במועצה האזורית.

היה חשוב לנו כי ספר על הערבה יכתב בידי אנשי מקצוע בתחומי הטבע וידיעת הארץ ואנשי הערבה הפעילים בפיתוח האזור, ואכן נוצר שילוב מעניין ופורח.

אמנון נבון, ממקימי מושב עין יהב, שקיבל על עצמו לכתוב את הפרקים החשובים על תולדות ההתיישבות והחקלאות בערבה, הפך לשותף מלא ביצירת הספר ובמקביל גם גייס משאבים להפקתו.

בשנה האחרונה הצטרפו למערכת חיים לויטה ממושב חצבה ומנחם מרקוס, מראשוני המדריכים בבית ספר שדה חצבה ומחברם של ספרים רבים בידיעת הארץ.

עזרא רבינס, ראש המועצה האזורית הערבה התיכונה, שראה בספר נכס חשוב לאזור, העניק תמיכה ארגונית וכספית להוצאתו ואנו מודים לו על כך. תודה גם לאשר לביא, מרכז המשק בעין יהב, על תרומתו המיוחדת.

בחרנו להקדיש את הספר לזכרם של שי בן-אליהו וחגי פורת, מייסדי עין יהב. שי וחגי הגיעו לערבה בסוף שנות ה-50 והקימו בלהט אידאולוגי יוצא דופן את היאחזות הנח"ל שהפכה ל"מושבוץ" ולימים למושב עין יהב. ייסוד עין יהב הביא ליצירתו של גוש המושבים שהפכו את הערבה מארץ מדבר וצייה לאזור חקלאי מצליח.

אנשים רבים לקחו חלק ביצירת ספר זה. ברצוני להודות לאלה שליוו את מימוש הרעיון מראשיתו – לידידי חברי המערכת שעשו את עבודתם לילות כימים שלא על מנת לקבל פרס; לכותבי המאמרים ולצלמים; לגופים שניאוחו לממן את הפקתו של הספר; לעורכת הלשון חנה עמית ולמעצבת נעמי מורג שחברו אלינו בשלב הסופי וסייעו לנו להוציא לאור את פרי עמלנו. תודה לכולם!

יאיר גלעדי, העורך

יולי 2012